

Клементина РИСТОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Скопје, Македонија

ПРЕТСТАВУВАЊЕТО НА РОДОТ И КЛАСАТА ВО РОМАНОТ *МАРТА* ОД ЕЛИЗА ОЖЕШКОВА

Апстракт: Служејќи се со некои од централните аналитички поими во феминистичката наратологија, воведени од С. Лансер, како и критиката на реалистичниот роман на Н. Армстронг, во оваа студија ја толкуваме врската помеѓу наративната структура и феминистичките аспирации на деветнаесетвековниот роман *Марџа* од Елиза Ожешкова. Анализата има за цел да покаже како, во реализацијата на својот тематски зафат, текстот се справува со – или подлегнува на – ограничувањата на реалистичната наративна форма.

Клучни зборови: наративен авторитет, реалистичен роман, полски позитивизам, Елиза Ожешкова.

Вовед

Во книжевното милје на европскиот деветнаесетти век јасно се издвојува реалистичниот роман, кој претендира кон веродостоен приказ на општествените реалии, вклучително оние структури што се одговорни за создавање и репродуцирање на родовите и класни поделби. Подемот на реалистичната проза се одвива паралелно со зајакнувањето на движењата за еманципација на жените. Од ова место на интелектуален набој, авторките творат во обид да ја претстават комплексноста на женското искуство, притоа служејќи се со овој книжевен облик истовремено како огледало, но и како критика на општествените норми.

Во оваа студија, ќе се зафатиме со анализа на наративниот текст на романот *Марџа* од Елиза Ожешкова, тргнувајќи од некои теориски алатки и поими од феминистичката наратологија и книжевната критика. Преку насочено читање (анг. *close reading*) како основен аналитички метод, ќе се фокусираме како на анализа на тематските преокупации и мотиви

(рамниште на содржина), така и на наративната структура и начинот на кој формалните елементи учествуваат во создавањето значење во текстот (рамниште на форма), особено во однос на родовите и класните аспекти.

Настојуваме да демонстрираме како текстот ги проблематизира општествените услови што ги прикажува, додека, во потфатот за артикулирање феминистичка критика е ограничен од идеолошките контури на времето во кое настанува, како и од конвенциите на реалистичното претставување. Во ова толкување, текстот на Ожешкова истовремено ги потврдува колку што ги предизвикува родово опресивните општествени конструкции, служејќи притоа како своевиден пример за сложеноста и противречностите својствени на книжевните претстави на родот.

Контекстуални одредници

Објавен во 1873 година, во историскиот контекст на полското општество по поделбите, романот развива остра критика на структурните предизвици што го обликуваат женското животно искуство во екот на економската и социо-културна трансформација кон капиталистичко уредување. Ожешкова првенствено се занимава со состојбата на жените од осиромашената аристократија, препуштени сами на себе во обидот за влез во идната средна класа, во немилосрдно патријархална и економски ограничувачка средина. На тематско рамниште, воочлив е јасен одраз на главните преокупации на полскиот позитивизам, особено во истакнувањето на личната одговорност, интелектуалната надоградба и императивот на општествен придонес во склад со строги морални вредности. Истовремено, Ожешкова ја критикува непристапноста на формалното образование, пазарот на трудот и каква било социјална поддршка за жените, посочувајќи ги слепите точки на доминантниот вредносен систем, чии идеали и самата ги споделувала.

Рамо до рамо со современиците Болеслав Прус и Хенрик Шенкевич, Ожешкова е една од централните фигури на полскиот позитивизам, кои книжевноста ја разбираат, меѓудругото, и како алатка за отворање прашања поврзани со општествените и економските предизвици со кои се соочува полското општество под окупација. *Мариша* би можел да се категоризира како роман со теза (фран. *roman à thèse*), т.е. роман кој е дидактички во стилот и/или застапува одредена морална или идеолошка позиција. Ликовите, настаните и наративните елементи се примарно во служба на пораката и имаат за цел да ги насочат читателите кон конкретен заклучок со малку простор за двосмисленост. Во оваа насока, книжевната

критика го вбројува и како публицистички роман (Борковска, 2001), односно роман кој вклучува репортажни елементи, политички коментар или социјална критика, спојувајќи ја прозната фикција со јавниот дискурс во адресирањето на актуелни општествени, политички или морални прашања. Иако може да застапува конкретно гледиште, публицистичкиот роман првенствено исцртува поширока јавна дебата, истражувајќи ја сложеноста на општествените прашања низ повеќе перспективи, наместо експлицитно, пропагандистичко убедување.

Инхерентен елемент не само во опусот на Ожешкова туку и на поетиката на полскиот позитивизам воопшто, е принципот на самоограничување, кој подразбира воздржаност од страна на нараторот и „прецизна поврзаност помеѓу содржината на делото, која треба да биде јасна и предвидлива, и неговата форма, односно почитувањето на основните начела на реалистичното претставување“ (Борковска, 2001). Тематски, принципот на самоограничување се одразува и во избегнување или слаба заинтересираност за сексуалноста и интимните односи, вклучително и егзистенцијалната димензија на сексуалната активност. Следењето на овој принцип провејува како повторлива нишка низ книжевноста од ерата на позитивизмот, обезбедувајќи одредена етичка рамка за жените авторки, а заедничко е и нивното релативно дистанцирање од својот идентитет на жена во пишувањето (*ibid*, 204).

Како авторка и интелектуалка, Ожешкова жестоко се залага за интелектуален развој на жените и смета дека образованието е клучот за еманципација. Активно застапува и иницијативи кои се стремат кон подобрување на условите за жените работнички, препознавајќи ја важноста на економската слобода покрај интелектуалниот развој. Феминистичките позиции на Ожешкова се неразделни од нејзината поширока визија за социјален напредок; таа ја разбира еманципацијата на жената како составен дел од борбата за национален опстанок на полското општество под окупација (Јединак *et al*, 1977). За Ожешкова, важна е единствено еманципаторската варијанта на женското прашање. Во однос на книжевноста, во едно писмо, наведува дека на својата книжевна дејност гледа како на патриотски чин и граѓанска должност (Борковска, 2001). Воглавно се залага за родова еднаквост пред законот и во јавната сфера, односно за пристапување на жените кон универзалната категорија на „граѓани“. За разлика од некои современички, како Жорж Санд во Франција, Ожешкова се дистанцира од порадикалните феминистички идеи што циркулираат во тој период, особено оние што ги преиспитуваат традиционалните семејни форми и ја афирмираат идејата за сексуално ослободување (Ожешкова, 1893).

Родово детерминираната поделба на трудот

Капиталистичкиот модел на економско уредување, особено во неговата рана фаза, во голема мера зависи од континуираната и непречена експлоатација на неплатениот репродуктивен труд – работата во домот, и воспитувањето и грижата за децата и постарите – кој ја продолжува и ја одржува работната сила (Федеричи, 2004). Инволвираноста на жената во овој невалоризиран труд, идеолошки конструиран како природно предодредена и неизбежна родова улога, ја става жената во економски зависна положба, дополнително зајакнувајќи ги на тој начин патријархалните структури. Дејството во романот, фокусирано на борбата за опстанок на протагонистката токму во периодот кога капиталистичката економија во Полска се воспоставува и се зацврстува, ги соголува и ги проблематизира механизмите што ја перпетуираат економската зависност на жената. Сè подлабокото пропаѓање на вдовицата Марта Швицка и нејзината ќерка Јаша во сиромаштија е претставено како директен резултат на двојната родова и класна опресија со која што е соочена протагонистката. Како домаќинка и примарен родител што се грижел за детето, Швицка не вложувала во своето образование, а ниту во некое хоби. Сфаќајќи ја својата улога во домот како сосема логична и „природна“, никогаш не помислила за потребата од стекнување квалификации или подготовка за платена работа. Подемот на капитализмот придонесува кон воспоставување на ригидна родова поделба на трудот, ограничувајќи ги жените првенствено на неплатената репродуктивна и домашна работа, притоа културолошки обезвреднувајќи го нивниот труд и прикривајќи го фактот дека се носители на клучна економска дејност. Оваа промена не само што го потиснува општествениот статус на жената, туку ќе придонесе и за зацврстување на класните хиерархии преку ограничување на нејзиниот пристап до платена работа (Федеричи, 2004). Во романот, ваквата динамика е јасно прикажана преку искуствата на ликот на Марта, ограничен од улогите кои општеството ги смета за „соодветни“ за една жена. Образуваниот читател во деветнаесеттиот век е повикан да размислува за тоа како девалвацијата на трудот на жената директно резултира со нејзина економска ранливост, преку приказната во која квалификациите на Марта една по друга се отфрлаат или се сметаат за ирелевантни во општество под целосна доминација на патријархалниот режим.

Наративната структура како интерпретативна рамка

Наративниот авторитет како аналитички поим во книжевната теорија упатува на наративните постапки и структурни елементи на текстот преку кои приказната ја воспоставува својата веродостојност пред читателот и со тоа го насочува читањето и рецепцијата на текстот. Овој концепт зазема централно место во дискусиите за динамиката на моќ во раскажувањето, воведувајќи го прашањето кој има право да раскажува, чиј глас е привилегиран или маргинализиран и како нараторот влијае врз приемот на текстот. Со расчленување на механизмите на нарацијата, конкретно наративниот глас („кој раскажува?“) и фокализацијата („од која перспектива се раскажува?“), Женет (1980) развива алатки за анализа на тоа како наративниот авторитет е конструиран во текстот. Во таа смисла, авторитетот не се поврзува само со тоа кој ја раскажува приказната, туку и како таа е раскажана – како наративните елементи како што се времето, редоследот и гледната точка се спојуваат за да го упатат читателот во одредена насока на разбирање на фиктивниот свет. Притоа, наративниот авторитет е произведен преку спој на општествени (вонтекстуални) и реторички (текстуални) својства. Две влијателни студии од 1986 г., (Лансер, 1986; Вархол, 1986) ќе воведат феминистичко гледиште во структуралистичката наратологија, одново промислувајќи ги клучните концепти преку сеопфатна анализа на реалистични романи пишувани од жени во рамки на западната, главно англосаксонската, книжевност. Под наративен, односно дискурзивен авторитет кај Лансер се подразбира „интелектуалниот кредибилитет, идеолошката валидност и естетската вредност“ на текстот, нараторот, или ликот во очите на читателот.

Еден составен елемент на дискурзивниот авторитет е општествениот статус на оној што раскажува, односно до кој степен тој се совпаѓа со вредностите на доминантната група. Историски, авторитетот во европската литература (а и воопшто) најчесто им припаѓал на белите образувани мажи, носители на хегемонистичката идеологија. Меѓутоа, пристапот до дискурзивна моќ се воспоставува и преку текстуални практики, што во книжевноста отвора простор за нивна апропријација од страна на автори од групи што не уживаат општествена моќ (Лансер, 1992:6). Па така, Лансер зборува за чинот на *самоавторизација* како инхерентен аспект на нарацијата и пишувањето. Текстуално, овој процес се воспоставува воглавно преку изборите и манипулациите поврзани со наративниот глас, кој служи како авторизирачки агенс во текстот преку медијација помеѓу читателот и содржината на приказната. Битна е дистинкцијата помеѓу

т.н. *јавен* глас (кога зборувачкиот субјект се обраќа кон екстрадиегетски реципиент) и *приватен* глас (кога обраќањето е до диегетски реципиент, на пример друг лик). Во својата анализа, Лансер идентификува примена на техники кои подразбираат манипулација со функциите и формата и на двата модалитета на наративен глас, а со цел постигнување и зајакнување на легитимноста на текстот. Една форма на јавниот глас со која се служат некои авторки во романите од осумнаесеттиот и деветнаесеттиот век се авторските коментари, односно експлицитно нараторско обраќање до читателот. Во однос на приватниот глас, често застапена техника во женското писмо е она што таа го нарекува „вграден“ или „двогласен дискурс“, потпирајќи се на теоријата за дијалогизам на М. Бахтин. Слична е и употребата на „полифонични“ наративи: текстови или делови од текстот, каде што повеќе гласови или перспективи комуницираат еден со друг. И во двата случаи, станува збор за техники што создаваат повеќе слоеви на значење во текстот или повеќе перспективи. Резултатот е полисемичен текст во кој повеќе гласови – како што се оние на авторот, нараторот и на ликовите – можат да коегзистираат, често во тензија еден со друг. Значењето на овие наративни постапки се состои во тоа што им овозможуваат на авторките да ги надминат ограничувањата наметнати врз женскиот израз, односно да компензираат за почетното отсуство на авторитет (како жени што пишуваат за и преку женски ликови). Со тоа, се отвора можност за суптилна општествена критика во рамки на жанровските конвенции на реалистичниот роман, додека се остварува и задржува легитимитетот на нарацијата: авторката успева да воведо субверзивни или радикални идеи во рамките на еден конвенционален или општествено прифатлив наратив, без отворено предизвикување на доминантните идеологии. На пример, може да си дозволи во романот да ја вклучи внатрешната критика на главниот лик кон родовите норми, а сепак, надворешно, развојот на ликот и дејството да се движи во склад со очекувањата. Обраќајќи се до своите читатели на безмалку кодиран начин, авторките ја претставуваат комплексноста и контрадикторноста на женското искуство, а сепак, за да остварат авторитет се движат во границите на прифатливите форми на раскажување во книжевниот канон, кој го критикуваат.

Оттука, наративната форма во женското писмо претставува повеќе од склоп на естетски мотивирани одлуки и е под силно влијание на општествено-политичките услови на контекстот во кој се изнедрува текстот. Наративниот глас е инхерентно политички: жените пишувале во реакција на, и во сооднос со, дискурзивните ограничувања и можности на реалистичната проза, а текстуалните стратегии се оформуваат и еволуираат

под влијание на нормите за тоа што е прифатливо за една жена да искаже во јавната сфера и како може тоа да го каже. Така, наративниот глас во женската фикција може да се разгледува како место на отпор и оспорување на општествените норми кои ги дискредитираат женските перспективи и ставови. Со анализа на наративниот глас во *Марта*, доаѓаме до сознанија околу тоа како Ожешкова ракува со нарацијата за да ја изрази критиката кон родовите идеологии на позитивистичкото полско општество. Истовремено, ваквата анализа отвора дополнителни согледби околу тоа до колкав степен текстот успева во своите политички цели.

Наративниот глас во служба на пораката во *Марта*

Ожешкова се служи со речиси сите раскажувачки модуси достапни во реалистичната фикција, кои се во функција на засилување на наративниот авторитет. Најпрвин, имаме присуство на хетеродиегетски наратор (нараторот како набљудувач, кој постои надвор од наративното дејство и во ниту еден момент не е дел од настаните), кој се смета за пообјективен и авторитативен наспроти хомодиегетскиот наратор во прво лице, кој нужно пренесува субјективна перспектива. Доколку приказната беше раскажана од гледна точка на *Марта Швица*, веројатно немало да го постигне истиот ефект врз историскиот читател: имајќи го предвид општествениот контекст во периодот кога е објавен романот, автобиографската нарација од страна на женски субјект би ја отежнала целта нејзиниот лик да се доживее како жртва на општествено-политички околности. Понатаму, во текстот доминира нултата фокализација (или сезнајна нарација), која на нараторот му овозможува неограничен пристап до сите ликови и настани, воспоставувајќи притоа позиција на максимален авторитет и контрола врз толкувањето на приказната. Подлабока психологизација на ликовите отсутува, а нараторот ги пренесува мислите на *Марта* само на неколку места. Мислите и чувствата на останатите ликови не ни се достапни. Па така, всушност, станува збор за нарација комбинирана со надворешна фокализација. Надворешната фокализација нуди објективна гледна точка што го ограничува наративот само на дејства што може да се набљудуваат, без пристап до внатрешните мисли на ликовите. Иако оваа варијанта може да сугерира откажување од интерпретативната моќ, авторитетот произлегува од прикажувањето на настаните како навидум непристрасни и засновани на факти, што е исто така и во директна врска со едно од централните начела на позитивизмот. Најпосле, битно е да се спомене дека уште во почетниот коментар, нараторот се идентификува како жена (преку користење на

прво лице множина кога зборува за жените). Како што покажува Лансер, овој чин се наоѓа надвор од функцијата на текстуално претставување – е *екстрапрезентациски*, односно не е неопходен за самото раскажување на приказната (1992:17). Ваквите искази овозможуваат да се прошири дискурзивниот авторитет кон прашања надвор од границите на фикцијата. Отворено женскиот хетеродиегетски наратор што користи јавен глас (обраќање до читателот во второ лице) најдиректно ги предизвикува и разнишува традиционалните родови позиции на моќ во книжевноста, во која неидентификуваниот јавен глас имплицитно се зема за машки.

Најзначајна за афирмирањето на феминистичките цели на текстот е употребата на претходно споменатите двогласен дискурс и полифоничен наратив. За да ги пренесе кредибилно ставовите за (и против) родовата емпанципација актуелни во јавниот дискурс, авторката се служи со дијалози. Историскиот читател е поттикнат на размислување во врска со улогата на жената во општеството и економијата преку зборовите на ликови со кредибилитет во позитивизмот, на пример, Марија и Адам Руѓински, интелектуалци и патриоти, одговорни родители; Лудвика Жмињска и низа други успешни претприемачи и трговци; вредните и трудољубиви работнички во шивачката работилница, и сл. Највпечатлив е дијалогот помеѓу прогресивната интелектуалка Руѓинска и нејзината пријателка Евелина, сопственичка на една од најугледните продавници за текстил во Варшава. Во нејзиното одбивање да ја вработи Марта како продавачка, Евелина ги пренесува ставовите и предрасудите на новата буржујска класа кон учеството на жената во платениот труд, директно предизвикувајќи ги емпанципаторските позиции на Руѓинска. Дијалогот ја внесува потребната одмереност во наративот, што попатно го зајакнува ефектот кој идеолошки неконгруентните гледишта на Руѓинска го имаат врз просечниот читател во тоа време.

Слично на ова, нараторот на Ожешкова постојано се пројавува низ текстот со коментари на дејството, кои го насочуваат читателот во одредена насока на размислување и го водат толкувањето. Улогата на јавниот глас во форма на коментари е да ги избалансира позициите изнесени од страна на ликовите, а со тоа да го засили дискурзивниот авторитет и моќта на наративот во пренесувањето на главната порака. Честопати, нараторот ги антиципира ставовите на читателот и се приклонува кон нив со цел да го ублажи првичното можно отфрлање на идеите и позициите предложени преку дејството или гласот на некој од ликовите. На самиот крај, кога еден имашен маж ќе одбие да ѝ подаде милостина на Марта, со тоа втурнувајќи ја во последното понижување - кражба, а набрзо и самоубиство, нараторот

веднаш го разuverува читателот дека не постои простор за осуда на богатиот: човекот е веројатно морално коректен и добронамерен, но тој едноставно, за жал, не е запознаен со приказната на Марта (за разлика од читателот, кој знае подобро). „*Млада си и здрава, можеш да работиш!*“ *Совие зборови човекој изрази сосема оправдано гледиште, но истовремено ненамерно нанесе сурова неправда.* (Ожешкова, 2000:103)“ Токму ваквото преговарање со читателот отвора простор за критика во текстот.

Наративните ограничувања во текстот

Земајќи го предвид дејството во романот, кое кулуминира со трагичната смрт на главниот женски лик, *Марџа* лесно може да се подведе под типичните наративни текстови напишани од жени во овој период. Вообичаено, дејството ги следи одлуките и постапките на главниот женски лик, движејќи се кон еден од двата неизбежни исхода: нејзиното стапување во брак или смрт (Лансер, 2018; Паја 2016). Притоа, читањето соодветна литература и интелектуалната самонадоградба се најбитните модулатори во обликување на ставовите и карактерот на женските ликови во романите од периодот на полскиот позитивизам, а прашањето за придобивките и последиците од читањето е честопати еден од централните мотиви (Паја, 2016:89). Воочлива е одредена закономерност во односот помеѓу биографиите на одделни женски ликови и нивните ставови кон литературата и читањето, па во својата анализа Паја (2016) изведува типологизација на четирите најпопуларни конструкции на женски ликови во позитивистичкиот роман. Ги дели најпрвин на „статични“ и „динамични“, а секој од овие типови има свои „позитивни“ и „негативни“ примери. Динамичните ликови се жени чиј карактер и светоглед трајно и значително се трансформира во рамки на наративното дејство (меѓу другото, благодарение и на читањето). Имајќи ја предвид компатибилноста или контрадикторноста на овие промени со доминантните очекувања на позитивистите од интелектуалните кругови, меѓу ликовите може да се издвојат, од една страна, 1) позитивни динамични хероини – „жени кои се слабо или целосно неподготвени за животот поради лошо воспитание, површно образование и несоодветна литература за читање, но кои, како резултат на низа драматични настани или под влијание на некоја силна личност (обично, маж) што ја запознаваат во вистинското време, претрпуваат трансформација“ (*ibid*). Оваа радикална промена на нивниот однос кон животот е честопати претставена и преку промена во нивниот вкус за литература. Од друга страна, Марта Швица би спаднала во 2) негативните динамични ликови, односно жени, во чиј

случај последиците од погрешното воспитување и недоволно читање ги доведуваат протагонистките до неприфаќање од средината, страдање, и/или смрт.

Во својата сеопфатна анализа на англискиот роман од XVIII и XIX век, Армстронг (2006) постулира дека подемот на прозата напишана од жени за жени во овој период одиграла клучна улога во дефинирањето на современите родови идентитети. Овие популарни текстови ќе помогнат да се конструира идеалот за женственост, кој ја позиционира жената како морален стожер на домаќинството, чија доблест и морално исправно однесување се клучни за одржување на општествениот поредок. Реалистичниот раскажувачки модус – во неговата преокупација со миметички пристап и градење на веродостоен фиктивен свет преку прикажување на секојдневниот живот и општествените односи во исцрпни детали – имплицитно создава привид на неизбежност и предодреденост на актуелниот општествен поредок. Од родов аспект, приматот е ставен на прикажување на припадноста на жената кон доменот на личното (наспроти јавната сфера), моралната чистота и економскиот статус, со што се консолидираат нормативните родови улоги (Армстронг, 2006).

Реализмот на Ожешкова ја сместува протагонистката во јасна социо-економска рамка, со тоа што дејството е изградено исклучиво околу нејзиното попаѓање во сиромаштија, т.е. бројните обиди за соодветно вработување, нејзините интеракции со припадници на другите општествени класи и конфронтацијата со конзервативните општествени очекувања и родови стереотипи. Ваквата реалистична документација успева да го долови страдањето на еден поединец, предизвикувајќи наклонетост и емпатија кај читателот; но, од друга страна, суптилно конструира наративен свет во кој вака претставените околности се чинат непроменливи, а улогите и очекувањата од жената инхерентно поврзани со нејзиниот социјален статус и улогата во семејството. Во оваа насока, клучен придонес има и тенденцијата на реализмот кон наративно затворање, што дополнително го консолидира статус-квото. Трагичниот крај на главната протагонистка – нејзиното пропаѓање во немаштија и, конечно, смрт – фигурира не само како тематски образец за индивидуална трагична приказна, туку имплицитно постигнува фиксирање и симболичен триумф на опресивните општествени услови што се претставени во романот. Со тоа, реалистичната наративна форма ја трансформира општествено-политичката критика што се одвива на ниво на содржина во репрезентација на еден непроменлив поредок, наративно исклучувајќи ја можноста за порадикален женски агенс во текстот.

Дополнително, наративниот фокус врз индивидуалниот морал ја истакнува доблесноста или морално исправниот карактер на женските ликови како одредница за нивната судбина. Марта постојано се наоѓа во морална дилема при преживување на замките на општеството и предизвиците што ќе ѝ ги донесе улогата на сиромашна, самохрана мајка. Нејзините обиди да стекне финансиска независност се прикажани низ објективот на личната одговорност, упорноста и придржувањето кон колективно пропишани вредности. Ваквото претставување на родовата и класната опресија упатува на идејата дека економскиот пад на протагонистката е природен исход од нејзината лична неспособност да се приспособи. Па така, текстот ги претопува структурните родови нееднаквости кои што ги критикува во индивидуален моралистички наратив, делумно замаглувајќи го на тој начин нивното историско и политичко потекло. Со вградување на приказната на Марта во оваа рамка, романот конструира слика на страдање што изгледа својствено за самата состојба на женскоста.

Армстронг понатаму испитува како романот на деветнаесеттиот век ја врамува желбата на жената во границите на домашната сфера и бракот како единствен модел на сексуална размена податна за претставување, а токму во придржувањето кон ова ограничување текстот го црпи својот авторитет (2006:48). Во *Марта*, аспирациите на главниот лик се првенствено ограничени на материјален опстанок, а потаму - на стекнување со почит и социјален статус, што значи, обликувани од општествените очекувања, притоа сугерирајќи дека секој отклон во желбата за себеостварување надвор од стабилноста на семејството е трансгресивен. Во дијалогот на Марта со Каролина, евидентен е ставот на нараторот кон поведението на жената која тврди дека дошла до можност за слобода во животот единствено откако сфатила дека може да живее од мажите – овој момент, сексуалната работничка го објаснува како „моментот кога се откажав од својата човечност“. Читателот е наведен кон одредено разбирање на ситуацијата на Каролина како пропаст, а не излез. Па така, наративните можности што остануваат отворени за ликот на Марта се сведуваат на едноставниот избор: проституција или смрт од глад. „Не сакајќи да ја избере првата, таа е [наративно] осудена на втората опција“ (Паја, 2016:115). Како што забележува една критичарка, „[Марта] претставува одговор на прашањето што ќе се случеше со Ема Бовари, доколку наместо да посегне по „диверзификација“ на својата брачна рутина преку афери, неочекувано станеше вдовица и беше принудена да работи за сопствениот опстанок. Крајот на романот веројатно немаше да се промени. Мадам Бовари во оваа ситуација би избрала самоубиство, исто како и Марта“ (*ibid*, 115).

Ликот на Марта е изграден како функција на улогата на мајка, конкретно, околу нејзината борба да ја згрижи ќерката. Ваквата есенцијализирана претстава во основата на самиот лик на Марта ги одразува и општествените очекувања, но и ограничениот опсег на женската самобитност во наративот на Ожешкова. Рич (1976) прави разлика помеѓу мајчинството како општествена институција – патријархален конструкт што ја ограничува женската автономија – и мајчинството како проживеано искуство, кое таа го гледа како потенцијално поттикнувачка и креативна сила, притоа, укажувајќи на фактот колку се дивергентни и сложени индивидуалните искуства на мајките и залагајќи се за преобмислување на мајчинството како самодефиниран аспект во животот на жената. Патријархално посредуваната идеја за мајчинството ги принудува жените на ограничено доживување на улогата на мајка, во кое се идеализира саможртвата, додека мајчинството се есенцијализира како природно предодредена улога на жената, а не прашање на личен избор, исто како и аспектите на грижливост и мајчинската љубов. Институцијата мајчинство ја дефинира жената првенствено според нејзиниот репродуктивен капацитет со што идеолошки го зајакнува машкиот авторитет во општеството, преку потиснување на женската автономија, креативност и потенцијал. Дополнително, ја одвојува жената од своето тело, сексуална желба и од другите жени. Отуѓувањето настанува токму поради тоа што институционализираното мајчинство налага самоодрекување и обесхрабрува отворен разговор за предизвиците и потешкотиите поврзани со тоа да се биде мајка (Рич, 1995).

Како вдовица, Марта повеќе не се наоѓа во границите на бракот, но токму нејзиното континуирано потчинување на мајчинската должност е главниот механизам што ја движи приказната и служи во прикажувањето на структурните родови нееднаквости, како и градењето на наративниот авторитет. Вредноста на жената во наративот на Ожешкова е тесно поврзана со нејзиниот капацитет за мајчинска грижа, а саможртвата се подразбира. Марта е фатена во двојна замка: нејзиниот успех или неуспех како мајка станува мерило за моралната вредност на ликот, додека структурните фактори ги попречуваат нејзините искрени напори. Книжевната и културните наративи силно влијаат на доминантната идеја за мајчинството. Патријархалните претстави на институцијата мајчинство придонесуваат кон нејзино перпетуирање преку вградување и ограничување на тоа како жените го разбираат материјалното, проживеано искуство на мајка. Враќањето на мајчинството од оваа дискурзивна контрола е клучно за женското ослободување, како и за сеопфатна општествена трансформативна промена, но ова останува како една од слепите точки на наративниот текст.

Заклучок

Според нашето читање, романот *Марта* нуди нијансиран приказ на вкрстената родова и класна опресија, преку расветлување на тоа како економската несигурност ја влошува женската потчинетост. Прикажувајќи ја борбата на една жена за опстанок, Ожешкова ги критикува општествените бариери што ја попречуваат економската независност на жените. Преку наративни постапки својствени за пишувањето реалистична проза од страна на жени во деветнаесеттиот век, авторката успева да создаде општествено прифатлива приказна, додека во неа вградува алтернативни гледишта, кои потенцијално им пркосат на ставовите на историскиот читател. Истовремено, наративниот текст ги потврдува општествените очекувања од жената во однос на нејзината улога на мајка, дури и кога е препознаена потребата за нејзина економска еманципација, поплатно артикулирајќи ги на тој начин предизвиците со кои се соочува жената што се стреми кон себереализација во општество засновано на патријархални вредности.

Користена литература

- Баковска, Е. 2016. *Сојсџивена соба, сојсџивено гејџо: Женско џисмо во современаџа македонска џроза*. Скопје: самиздат
- Armstrong, N. 2006. *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*. New York: Oxford University Press.
- Borkowska, G. 2001. *Alienated Women: A Study on Polish Women's Writing, 1845 -1918*. Budapest: Central European University Press.
- Federici, S. 2004. *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*. New York: Autonomedia.
- Genette, G. 1980. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Translated by Jane E. Lewin. New York: Cornell University Press.
- Lanser, S. 2018. *Fictions of Authority: Women Writers and Narrative Voice*. New York: Cornell University Press.
- Orzeszkowa, E. 1893. „Kilka słów o kobietach.“ Warsaw: Fundacja Nowoczesna Polska. Пристапено 20.09.2024 <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/kilka-slow-o-kobietach/>
- Orzeszkowa, E. 1882. “O wpływie nauki na rozwój miłosierdzia.”. Пристапено 27.09.2024 <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/o-wplywie-nauki-na-rozwoj-milosierdzia.html>
- Paja, A. 2016. “Kobiety i powieść w XIX wieku” во *XIX. Tożsamość czytelniczki*. Warszawa: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Пристапено 26.09.2024 <https://doi.org/10.4000/books.iblpan.7708>

- Rich, A. 1995. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York: W. W. Norton & Company.
- Warhol, R. 1986. "Toward a Theory of the Engaging Narrator: Earnest Interventions in Gaskell, Stowe, and Eliot." *Publications of the Modern Language Association of America*, 101, 811–18.

Извори

Orzeszkowa, E. 2000. *Marta*. Warszawa: Fundacja Nowoczesna Polska.

Klementina Ristovska

Faculty of Philology "Blaze Koneski"

Ss. Cyril and Methodius University, Skopje, N. Macedonia

THE REPRESENTATION OF GENDER AND CLASS IN ELIZA ORZESZKOVA'S *MARTA*

Summary: Drawing on key analytical concepts from feminist narratology, particularly those introduced by Susan Lanser, as well as Nancy Armstrong's critique of the realist novel, this paper examines the interplay between narrative structure and the feminist aspirations of Eliza Orzeszkowa's 19th century novel *Marta*. Situating the novel within the broader socio-political context of 19th century Poland, the study explores how *Marta* both critiques and reflects the patriarchal and economic conditions shaping women's lives during this period. Through close reading as its primary method, the analysis demonstrates how, in the pursuit of its thematic objectives, the text engages with, subverts – or is constrained by – the limitations inherent in the realist narrative form.

Keywords: discursive authority, realist novel, Polish positivism, Eliza Orzeszkowa